

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ՍԻՈՆԻ ՎՐԱՅ ՀԱՅՈՑ Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ
ՎԱՆՔԸ

1. Ս. Ստեփանոսի նշխարաց գլխով
Փոխադրութիւնը.
Եւ նորագլխոս աստուանը.

Որպէսզի կարողանանք ի յայտ բերել Սիոնի Ս. Ստեփանոս վանքին ծագումը, հարկ է ամփոփել Ս. Ստեփանոսի նշխարաց գլխին, ատոր փոխադրութեան և նորագլխոս տապանին պատմութիւնները: Նըշխարաց գլխուր տեղի ունեցաւ 415-ին, և բոլոր ճառընտիրներ կը պատմեն զայն: Կախարդանալայի (զիւղ զամաղիէի) Դուկիանոս քահանան, նոյն գիւղի Գարատաղեայ աղարակին մէջ, կը զանէ Ս. Ստեփանոսի նշխարները, Նիկողիմոսի, Գամաղիէի և անոր որդւոյն Արիւայի նըշխարաց հետ: Այս գիւտը Դուկիանոս քահանայ ոչ միայն երուսաղէմի Յովհաննէս հայրապետին կը գեկուցանէ, այլ նաև, նամակով կը հաղորդէ Արևելքի և Արևմուտքի քրիստոնէից, որք ցնծութեամբ կ'ընդունին այս աւետիսը: Յովհաննէս պատրիարք որ, նոյն միջոցին, Գրիգորիոս (Լիւղ) կը զանուէր, Պեղագոսի ղէմ ժողով մը զուարեւրէ զործով, այս գիւտը ստուգելու համար, երկու եպիսկոպոսներով կ'երթայ Կաթարղամաղա, և հանդիսատեսութեամբ նշխարաց մեծ մասը կը փոխադրէ Սիոն, վերնաասան եկեղեցին, ուր Ս. Ստեփանոս սարկաւազ ձեռնադրուած էր, և այս առթիւ նորակերտ, կը կառուցանէ Սիոնի Մայր եկեղեցին: Կաթարղաման աղարակն էր Օրէնուսոյ Գամաղիէին: Որոշ վկայութիւն չունինք թէ ո՛ւր թաղեցին Ս. Ստեփանոսի մարմինը. միայն Գործք Առաքելոցը կը զրէ թէ «Եւ րարձին զՍտեփանոս արք երկիւղածք, և արարին կոծ մեծ ի վերայ նորա» (Ը. 2): Քրիստոնէական աւանդութիւնը կու տայ մեզ այդ երկիւղածներուն անուններն, որք են Օրէնուսոյն Գամաղիէի և անոր եղբորորդին Նիկողիմոս, վերջինս Քրիստոսի թաղ-

ման ալ սպասուորած է: այս աւանդութեան աբձաղանդը կ'ըլլայ մեր Վկայատէր հայրապետը, Գործք առաքելոցի իր խնրալիր մեկնութեան մէջ (էջ 153): Կաթարղամաղան իր շրջանակներով հին և նոր անտեսութեան ռահմիւրաներուն ուխտատեղեաց կեդրոնն էր. յարմարագոյն վայրն էր՝ որ Գամաղիէի ճշմարիտ խորաշէնացի մը չգաշումներով առջցուած Ս. Ստեփանոսի նշխարները ամփոփէր իր աղարակին մէջ, ուր յետոյ պիտի միանային իրեն ու չաւկին, ինչպէս նաև Նիկողիմոսի նշխարները: Այս ղէպքէն 23 տարի յետոյ 438-ին, Թէոդոս Բ. կայսեր թաղուհին, ուխտատեսութեամբ կ'այցելէր Ս. Երկիրը, առաջնորդութեամբ Աղեքսանդրիոյ Կիրեղ հայրապետին: Եւ զոկիտ թաղուհին փափաքեցաւ Ս. Ստեփանոսի քարկոծման աւանդական տեղւոյն վրայ քաղաքէն դուրս կառուցանել եկեղեցի մը և հոն գեկեղել տալ անոր նշխարները: Կիրեղ Աղեքսանդրացին, ինչպէս կը վկայէ ժամանակակից Կիրեղ Ալիւթոպոլսեցին, տօնական հանդիսութեամբ նախազգային նշխարաց մէկ մասը Սիոնէն փոխադրեց թաղուհիին շինել տուած եկեղեցին, և գեկեղեց ստորերկրեայ մատարան մը մէջ: Այս եկեղեցին, 614-ին, պարսկական յարձակմանց ժամանակ կործանուեցաւ, խաշակիւք վերաշինեցին զայն իր տեղւոյն վրայ: 1187-ին, երբ Սալաէտաին պաշարեց Երուսաղէմը, քաղաքին քրիստոնէայ բնակչութիւնը ռազմական պատճառներով ստիպուեցաւ քանդել նոյն եկեղեցին, որպէսզի թշնամին զիրութիւն չունենայ՝ նոյն կողմէն քաղաքը մանկու: Այդ փլուզումէն ի վեր, նոյն մեծածախս եկեղեցին աւերակաց կոյտ մ'էր, և միայն կը յիշուէր, իբր ուխտատեղի: 1882-էն սկսեալ պեղումներ կատարուեցան հոն, և երեան ելան Եւդոկիայի եկեղեցւոյն գեղակերտ մոզաիքները և հիմերը, ինչպէս նաև զանազան վիմափոր գերեզմաններ: 8-10 տարիներու ընթացքին, Տօմինիկեանք հին եկեղեցւոյն հիման վրայ կառուցին նոր մը, և օծեցին զայն Ս. Գրոց զպրոցով մը և ընդարձակ մատենադարանով:

Հին օրերէ սկսեալ հնախոյզք կ'ուզէին զխնայ թէ ո՛ւր կը գտնուի Կաթարղամաղան վաղեմի գիւղը. որ, ըստ Դուկիա-

նոսի նամակին, Երուսաղէմէն 20 մղոն հե-
ռի էր: 1600'ին, գիտնականն Քուարէս-
միոս Ս. Երկրի Փրանչիսկեանց մեծաւորը,
ի դուր կը փնտռէր Ս. Ստեփանոսի տա-
պանին հետքը, ծանօթ վայրին մէջ, կա-
փարդամաղան սեւ անունի մը հետ չէր
կրնար նոյնացնել. մինչև որ հռչակաւոր
տեղագիրն Գոնտէր և ոչ նուազ անուանի
տեղակալ մը, ապա Լորա Քիշնէր, իրենց
Պաղեստինի քարտիսագրութեան մէջ, կա-
փարդամաղան նոյնացուցին այժմու Պէյթ-
ճէմալ գիւղին, Եաֆայի և Երուսաղէմի
ճանապարհին վրայ, ղէպի հարաւ, նոյնը
պնդեցին պաղեստինագէտք Լիէվէն, Հ.
Բառնարաս Մէյսթէրման և այլք: 1891'ին
սկովտացի ուխտաւոր մը, նոյն գիւղին մէջ
հոյ մը կը գնէ բարեկործութեան նպա-
տակաւ և կը նուիրէ Սաւէղեանց, որ նոյն
հոյին վրայ կը կառուցանեն Էրկրագոր-
ծական վարժարան և տնտես տնտես
մը: Ս. Ստեփանոսի նշխարաց առաջին
գիւղէն 1501 տարի յետոյ է որ Պէյթ-ճէ-
մալի Էրկրագործական վարժարանի տե-
սուչը պեղումներ կատարել կուտայ այն
տան բակին մէջ, ո՛ւր քանդու երևան ե-
լած էին մոզայիքի կտորներ, պատի եւ
սիւներու բեկորներ, պեղումները շարու-
նակելով 1913'ին, արդարեւ գտնուեցան
Բիզանդական ոճով շինուած մատուռ մը,
զեղակերտ մոզայիքով զարդարուած, եւ
անսովոր երկու պարագոյ գերեզմաններ:
Այս նորագիւտ տապանը կը կարծուի թէ՛
նախասարկաւորին այն տապանն է, ուր-
կէ 415'ին, անոր նշխարները փոխադրե-
ուեցան Սիոնի Էկեղեցին: Գերմանիա ար-
պարուած փոքրիկ տետրակ մը, « Le
tombeau de St. Etienne protomartyr, etc. »
խորագրով, այս կարեւոր գիւտի մասին
կուտայ պատմական լրակատար տեղեկու-
թիւններ:

2. Յար ուղեգրաց վկայութիւն- ները Սիոնի Ս. Ստեփանոս ե- կեղեցւոյ նկատմամբ.

Քանի որ Ս. Ստեփանոսի նշխարաց
մէկ մասը կը մնար Սիոնի Էկեղեցւոյն մէջ,
կանոնական պարագայ մ'էր որ անոր վը-
րայ քրիստոնեայք կառուցանեն վկայա-
րան մը, մասանց փոխադրութենէն վեր-

ջը. բայց այս մատուռը, ինչպէս նաև Ս.
Քաղաքի բոլոր Էկեղեցիները և վանքե-
րը, 614'ին, հրդեհի և կործանման ենթար-
կուեցան Պարսից արշաւանքներէն, որ երկ-
րակալութենէն աւելի, վրէժխնդրական
պոռթկում մըն էր, Մօրիկի ղէմ խոսքով Բ.ի
շինուորներու կողմէն, 300'է աւելի տա-
ճարներ քանդուեցան և հազարաւոր մեռ-
եալներ և վիրաւորներ գիտապառտ ին-
կան Երուսաղէմի փողոցներուն մէջ:
Չաքարիա պատրիարք գերի տարուած
էր Տիգրոն Քրիստոսի Ս. Խաչին հետ,
նորագիւտ արարելէն յիշատակարան մը
մանրամասն կը հաղորդէ թիւերն այն
մեռելոց, որ անթաղ կը մնային քա-
ղաքին փողոցներուն մէջ: Թափա անուն
քրիստոնեայ մը, իր կնոջ հետ, կը փու-
թայ թաղել մեռելները: Նոյն իսկ չէին
խնայուած Սիոնի հին Էկեղեցիները, ա-
նոնց հետ նաև Վերնատան Էկեղեցին եւ
Ս. Ստեփանոսի մատուռը, որ յարակից
էր նոյն Էկեղեցւոյն: Չաքարիայի յաջորդ
Մոսեստոս ջանաց քիչ ժամանակի մէջ
վերականգնել կործանած և այրեացաւոր
գլխաւոր Էկեղեցիներն, մանաւանդ Սիոնի
թաղը, ուր վերաշինեց Ս. Ստեփանոսի եւ
Էկեղեցին: Ս. Ստեփանոսի մասին հետեւեալ
տեղեկութիւնները կը քաղենք քրիստոնե-
այ հնախօս Լըքլէրքի յօդուածէն (տե՛ս
Dictionnaire d'Archéologie chrétienne
et de Liturgie: 655-668) Մոսեստոսի վերա-
շինութենէն յետոյ, 670'ին, առաջին անգամ
գաղղիացի Արզուլֆ Եպիսկոպոսն է որ
կը նշանակէ Սիոնի Ս. Ստեփանոսը
իր « Ուղեգրութեան » մէջ, և կ'ըն-
ծայէ մեզ գեղեցիկ նկարագրութիւն մը և
թանկագին յատակագիր մը, որուն համա-
ձայն, Ս. Ստեփանոսը կը յիշուի իբր կցորդ
Էկեղեցի. վասնզի այդ թուականին տա-
կաւին չէր անջատուած Վերնատան Էկե-
ղիցիէն: Անդղիացի Բէզ պատկանելին
(720) և Վիլլիպալտ (723-726) տեղեկու-
թիւններ ունին Նախավկային նոյն մատ-
րան վերաբերմամբ: Բայց կը թուի թէ՛
808'ին, ալլես Ս. Ստեփանոս անջատուած
էր Սիոնի Մայր Էկեղեցիէն, և մասանց
փոխադրութեամբ վերաշինուած էր Յով-
սափատի վանքից շարքին: Յիշատակա-
րան մը, Commematorium de casis Dei
խորագրով, որ տեսակ մը ցուցակ է վա-

նօրէից և կը պարունակէ մէն մի վանքի վանականաց նոյն ժամանակի (808) վիճակագրութիւնը, հետեւեալ կերպով կը դասաւորէ Յովսէփատի ստորոտէն համբելով մինչև Սիոն գտնուած վանքերը.

Ս. Ղեւոնդէս	1	քահանայ.
Ս. Յակոբ	1	»
Ս. Քառասուց	3	»
Ս. Քրիստփոր	1	»
Ս. Ակիւլիմէ	1	»
Ս. Կիւակոս	1	»
Ս. Սեփաղոս	3	» և 15 բորոտ.
Ս. Դոմէթիոս	1	»

Այս մեծ ու պզտիկ վանքերը անտարակոյս, ամէնքն ալ, Սիոնէն ղէպի Յովսէփատ նաչող բլուրին վրայ հոս և հոն ցրուած էին. և որովհետեւ ուղեգիրը Յովսէփատի ձորէն սկսած է իր դասաւորումը, այնպէս ցոյց կուտայ թէ ամէնքն ալ կը գտնուին Յովսէփատ, մինչ իրականին մէջ, անոնցմէ ոմանք, ինչպէս նաև Ս. Ստեփանոս շինուած էին Սիոնի մէջ, և արդէն 15 բորոտներու յիշատակութիւնն ալ ցոյց կուտայ թէ Ս. Ստեփանոսի վանքը կառուցուած էր Դաւթի զրան մօտ, որ կար նաև քաղաքին ուրկանոցը, որ 1875'ին միայն տեղափոխուած է քաղաքէն դուրս: Այս ապացոյցներու հանդէպ յայտնի սխալ մըն է Հ. Լակրանմի ա'յն ենթադրութիւնը որով կը ջանայ վերոգրեալ յիշատակարանին վկայութիւնը պատշաճեցնել երուսաղէմի պարսպէն դուրս, եւ զոկիրայի շինած Ս. Ստեփանոս եկեղեցւոյն (St. Saint Etienne et son sanctuaire à Jerusalem, էջ 83): 850'ին ալ, գաղղիացի Բեռնարդոս վանականն կը տեղեկացնէ թէ Սիոնի մէջ կար Ս. Ստեփանոս անուամբ եկեղեցի մը, որ կը գտնուէր Վերնատան եկեղեցւոյն արևելեան կողմը, իր խօսքերն են հետեւեալները. «Ս. Ստեփանոս Սիոնի Մայր եկեղեցւոյն ձախ կողմը կը գտնուի. ա'յն լերան վրայ, որուն ստորոտն է Ակեղտամայն, Գեօղ արեան, ուր կայ օտարականաց գերեզմանը». 1145'ին, 1360'ին, երկու անուն ուղեւորներ ևս, մէկը Սլաւ, կը յիշատակեն Սիոնի Ս. Ստեփանոս եկեղեցին: Այս օտար յիշատակարաններն որքան որ

ունենան իրենց անորոշ կողմերը. սակայն և այնպէս անոնք հիմնապէս միաձայն են և կը հաստատեն Սիոնի Ս. Ստեփանոս վանքը:

3. Ազգային յիշատակարաններ Սիոնի Ս. Սեփաղոսի վանքի մասին.

Նոյն վանքի ծագման պարագան զբոնար է հաստատել ազգային յիշատակարաններով, բայց կատարեալ իրականութիւն մ'է թէ Սիոնի Ս. Ստեփանոսի վանքը, հին դարերէ սկսեալ, հայկական սեփականութիւն մը եղած է: Նոյն վանքի ընդարձակ աւերակը, որ գոյութիւն ունի այսօր և կը գտնուի մեր Ս. Հրեշտակապետ վանքին զիմաց, ճանապարհով մը գտնուած, և Դաւթի զրան մօտիկ, Հայոց անհերքելի սեփականութիւնը, և թէ ԺԴ. դարու ձեռագիր ճաշոցի մը յիշատակարանը, չոր քստորե պիտի պարզենք, բացայայտ կ'ապացուցանեն նոյն վանքին ազգային սրբավայր մը լլալը: Ո՛րքան որ Ս. Ստեփանոս վանքին հայկական հաստատութիւն մը ըլլալուն ծագումը մութ է, բայց մենք պիտի ջանանք, ստուգութեան մօտ հաւանականութեամբ մը, մէջ բերել մեր ապացոյցները և յետոյ աւելցնել ա'յն բացորոշ յիշատակարանը, զոր ունինք: Ինչպէս որ վերեւ յառաջ բերուած օտար ուղեգիրներու վկայութիւններէն յայտնի եղաւ, Ս. Ստեփանոսի մատուռը Մայր Սիոնի Վերնատան եկեղեցիէն անջատուած էր Բ.րդ դարու վերջերը, և ստուգութեան մօտ հաւանականութիւն մ'է որ Հայոց Ս. Ստեփանոսի վանքը, Սիոնի մէջ, վերահաստատուած էր Բ.րդ դարու վերջերը, կամ Բ.րդին սկիզբը: Ինչպէս ծանօթ է, Հայոց Անաստաս վարդապետը, Բ.րդ դարուն, կազմած էր երուսաղէմի Ազգ. վանօրէից չուցակը, որուն մէջ յիշուած վանքերը կ'անուանակոչուին ո՛չ թէ վանքերուն բուն իսկ անուններով, այլ նոյն վանքերը շինող նախարարութեանց կամ Հայ արքունիքի անուններով: Նոյն չուցակին մէջ կը կարգանք հետեւեալը.

«Անասունեաց վանքն Ս. Սիոնի կողմն հօ:
«Այլ վանք Անասունեաց, որ Անաստատրքն
բնակիմն ի կողմն Սիոնի»:

Ամատուին նախարարութիւնն է որ Սի-

անի մէջ կը շինէ կամ շինել կուտայ երկու վանք, որոց երկրորդն հաւատաւոր կանանց բնակութեան յատկացուած է: Մանաթ ըլլալով որ հին ժամանակներէ սկսեալ, հաւատաւոր հայ կանայք կը բնակէին Սիոնի մեր Ս. Հրեշտակապետ վանքին մէջ, որ բնաւ տարակոյտ չի վերցնէր, եւ միւս կողմէն, նոյն վանքին շատ մօտ, հանդիպակաց կողմը, կը գտնուէր Ս. Ստեփանոսի վանքը, ինչպէս կը յիշուի ստորեւ մէջ բերուելիք յիշատակարանին մէջ, եւ արդէն նոյն դիրքը ունի Ս. Ստեփանոսի վանքի այժմուս աւերակը. կ'հզրակացնենք թէ Ամատունեաց անուամբ յիշուած երկու վանքերէն մին Ս. Հրեշտակապետն է, իսկ միւսն Ս. Ստեփանոս: Վերջնայ վերաշինութեան, իբր թուական կարելի է գնել է—Ը գար, վասն զի ճիշդ այս միջոցին էր որ Ս. Երկրին պարսկական գրաւումէն յետոյ, Երուսաղէմի պատրիարքութեան եւ Հայոց կաթողիկոսութեան յարաբերութիւնները բարոյքուած էին. այս պարագան կը հաստատեն Պարսկաստանի գերի տարուած Զաքարիա պատրիարքին՝ Պարսից ժողովին մէջ ի նպաստ Հայ Եկեղեցւոյ բրած յայտարարութիւններուն, եւ անոր յաջորդին՝ Մոսկուայի առ Կոնստանդնուպոլիս պատմասիր (Տէս Սերէոս էջ 131-139): Մոսկուայի իր նամակին մէջ կը յիշէ այն առատաձեւն օժանդակութիւնը, զոր Հայ ուխտաւորներ չէին խնայեր Երուսաղէմի Ս. Տեղեաց վերաշինութեան համար, եւ զարձեալ կը խնդրէ կաթողիկոսէն. «Մի պակասիլ ամենեւին ի յիշել եւ նայիլ ի մեզ եւ յաղքատս Երուսաղէմի, եւ որ ինչ պիտոյ է շնուլ»: Այս բարոյք յարաբերութեանց մէջ, Պարսիկ տէրութեան սահմանին մէջ գտնուող նախարարութիւնները եւ մասնաւորապէս նոյն պետութեան համակիր Ամատունիք պատեհութիւններ կրնային ստեղծել բարեպաշտական յիշատակներով յաւերժանալու համար, Ս. Երկրին մէջ. այս տուիքներուն վրայ, կրնանք հաստատել թէ Սիոնի վրայ Հայոց Ս. Հրեշտակապետ եւ Ս. Ստեփանոս վանքերը շինած են Ամատունիք, է—Ը գար. վասն զի, արդէն Ըրդ գարու վերջերը Ամատունեաց աստղը մարելու վրայ էր, եւ անոնք արարական արշաւանքներու հետե-

ւանքով, Շապուհ Ամատունի եւ անոր որդւոյն Համամի առաջնորդութեամբ, 12,000 մարդերով, ստիպուեցան հեռանալ իրենց բնագաւառ Արտազէն եւ ապաստանիլ Յունաստան, Ճորթի անգիլի կողմը, ինչպէս կը հաղորդէ մեզ Ղեւոնդ պատմագիր (էջ 168). հետեւաբար, Ամատունիներուն Ս. Տեղեաց եկեղեցւոյն գործը կրնայ կատարուած ըլլալ միայն մինչեւ Ըրդ գարու ըսկիդը: Ս. Աթոռոյ Մատենադարանին (թ. 1130) ձեռագրին մէջ գտնուած Մարկոս զբշին ուխտատեղեաց ցուցակի մը բնօրինակութեան մէջ եւս կը յիշատակուի Ս. Ստեփանոսի վանքը. «յարեւելս հարաւոյ Երուսաղէմի» խօսքերով: Բայց նոյն վանքին հայկական սեփականութեան կարկառուն եւ անհերքելի ապացոյցը կուտայ այն յիշատակարանը՝ որ կը գտնուի մեր Մատենադարանին (թ. 1863) ձեռագիր ծառցին մէջ: Նոյն ձեռագիրը բնօրինակովն է ներսէս Արեղա Կրակցի, որոյ մասին կարեւոր տեղեկութիւններ տրուած է («Սիոն» թ. 2, էջ 52-53, 1927). ինքը եղած է առաջին ստացողը եւ երկրորդը՝ Երուսաղէմի Աբրահամ Եպիսկոպոսը, որուն համար, այլ զրով յիշուած է հետեւելը. «...եւս առաւել Տէր Աբրահամ Երուսաղէմա Եպս. ին որ զգիրքն ստացայ յիշատակ ինձ եւ ծնողաց իմոց եւ ամենայն արեան մերձաւորաց, եւ մեծ Սաթուն որ զգրմ. երեւս»: ձեռագիրը բնօրինակուած է Հայոց Ս. Ստեփանոս վանքին մէջ, Երուսաղէմի Յովհաննէս Ժօսլին պատրիարքի օրով, 229 (=1334) թուականին, ինչպէս կը հաստատէ յիշատակարանին հետեւեալ հատուածը.

«... — Գրեցաւ ձեռամբ անաժանի
 Որ Ներսէս Կրակցի կոչի.
 Ստուգանով պատրիարքի.
 Եւ յանգաւոր Տեառն աւրիմի
 Սոս Բանանայի
 Եւ մեղաւոր յանձնացի
 Ի Հայկազանս քուականի
 229 (= 1334) համարի:
 Ի վանս Սեփանի.
 Մերձ առ դրունս Հրեշտակապետաց Միխայելի
 Եւ ի սեղիս սերունի լիլի եւ Գարրիէլի
 յերուսաղիմ ասոր Բաղաթի:
 Եւ յառաջնորդութեան Եղմի. սկ Յոնանիսի
 Որ աւելի անուս ձաւշին կոչի» . . .
 Ուրեմն, ըստ այս յիշատակարանի, Սիոնի

վրայ Հայոց Ս. Ստեփանոս վանքը կանգուն էր մինչև 1334 թուականն, և վերագոյն յիշուած անանուն սլառ ուղեգիրի համաձայն, նոյն վանքը անմիտա մնացած էր 1370 թուականին, ժերգ. դարուն: Ս. Աթոռս ընդօրինակուած Տաղարանի մը յիշատակարանին մէջ, ի շարս ազգային ուխտատեղեաց, ընդօրինակող ներսէս երէց չի յիշատակեր Ս. Ստեփանոսի վանքը (Նոստրի Հայոց 18-19), հետեւաբար անքանդուած կ'ըլլայ 1360—1447 թուականը, մեզ անյայտ պատճառներով: 1483'ին միայն Անկիւրիոյ Նիկողայոս եպիսկոպոսը՝ իր կազմած Ս. Տեղեաց ցուցակին մէջ, կը յիշէ Սիոնի կողմը, իբր ուխտատեղի «Ս. Ստեփանոսի գերեզմանը», և յիշեալը զանց չ'ընեն յիշատակել նաեւ Ս. Քաղաքի պարիսպէն դուրս նախաձկային միւս ուխտատեղին հետեւեալ բառերով. «Եւ յերուսաղիմայ եզերն՝ Գամաղիէլի և Ս. Ստեփանոսի Գերեզմանն»:

Օտար և ազգային այս յիշատակարանաց ամփոփումը անհերքելի կը դարձնէ Սիոնի վրայ Հայոց Ս. Ստեփանոսի վանքին գոյութիւնը, և որ իբր քրիստոնէական բարեպաշտութեան մը յիշատակարանը եղած է զարկերով: Այս պահուս, որ այս տողերը կը գրեմ, աչքերս նախաձկային աւերակին կողմը կը նային և միտքս կը հասկնայ անոր անխօս լեզուն. և կը բստիպուիմ աչքերս յառել երկինք գոչելով. ո՛վ Տէր, պարգեւէ՛ մեզի նոր Ամատունիներ, որ վերաշինեն այս աւերեալ վանքը քարկոծեալ նահատակին, որուն զարկերով բախտակից եղած է հալածական Հայ ժողովուրդը:

ԽԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

ԿԱՐԴԱՅԷՔ

Եւ առաջին առօրիս դիկեցէք մեր ՍԻՈՆԻ բաժնեգիրը, եթէ չէք դիկած:

ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ ԵՒ ՍԻՈՆ

Սիոնի վերսին հրատարակութեան վաղուց չեմփա վախճանեմք մէկը եղած է Խրիստեան, իբրեւ մօտէն ծանօթ երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան պայմաններուն:

Հետեւեալ նամակը ուղղակի իր գրչէն եւ ուղղուած Մամբրէ եպս. Մարկոսեանի, գրուած է 1898-ին երբ Խրիստեան այցելեց Պատր. և Սիոնի վերահրատարակութեան համար ապանովեց, քս Մեծոպ եպս. Նաեմեանի տեղեկութեան, ծանօթ դրամատէր Թովմանեփ օժանդակութիւնը:

Նամակը շատ շանկեալ է. որովհետեւ Խրիստեան մօտէն կը նամակայ Յարութիւն պատրիարք և Տօտէն ժողովը. որո իրաւանիւր անդամին բերանը կը դնէ բարացուցական արտայայտութիւն մը կարծիքներու: Եւ վերջապէս հնչուն խոստումով մը, տարեկան 500 տարլի, կ'երաւանաւորէ Սիոնի հրատարակութիւնը:

Այս նամակին մէջ յալանէ յալանեմէ յիշուած ամենեւնի կիկիկոյ Ս. Կարողիկոսը ողջ է միայն, :

Ծ. Խ.

Քաջաբան Ասեմախօս

Տ. Մամբրէ Մրքագան.

Զքեղ կը կացուցանեմ փոխանորդ Հայոց Հայրիկին. մո՛ւտ ի գիւան Խորհրդարանի Սրբոյ Երուսաղէմի. խօսք Տէր Մամբրէ Մրքագանին է՝ հրամանաւ Հայոց Հայրապետին. եւ զու գոչեա՛ զօրութեամբ և մի՛ խնայեր, բարձրացո՛ իբրեւ փողոյ ըզբարբառ քո: Ահա քո բնաբանն:

«Վասն Սիոնի ոչ լուեցից և վասն Երուսաղէմի ոչ ներեցից»:

Այնուհետեւ զու շարէ փաստարանէ, վասն Սիոնի կրկնակի հրատարակութեան, եթէ մեռեալ և թաղեալ Սիոն հրաման տուր որ զվէմն ի բաց առնուն, և զու յայնժամ գոչեա բարձրաբարբառ, արի՛ եկ արտաքս ո՛վ Սիոն, հերիք եղեւ քեզ ննջել ի տապանիդ անխօս անբարբառ:

Դու լուէ, բա՛ւ է այդչափ. խօսք Տէր Յարութիւն Սրբազանին է.

Է՛, Տէր Մամբրէ Սրբազան, ո՞ւ ետ քեզ զայդ համարձակութիւն, որ այդպէս խիղախ ճոռոմարանես. հագիւ այդ փորձանք Սիոն թաղած եմք, զու զայն կրկին ի դուրս հանես. զու չե՞ս ճանաչեր ժամանակ և փորձանք իւր: Թող այդ «Ի կալոյ թէ ի հնձանէ»:

Է՛ Հայր Առնոյ հաշիւ ցոյց տուր. մեր Միարանութիւն, միայն առանց հաշ-